

روش های تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن

محبوبه اباذر^۱

چکیده

تربیت یکی از مباحث مورد توجه ادیان و مکاتب مختلف در طول قرون و اعصار بوده است. تربیت ابعاد مختلفی را داراست که یکی از مهمترین این ابعاد، بعد تربیت اجتماعی است برای تربیت اجتماعی نیز بهترین دوران، دوران کودکی است. زیرا این دوران زمان و فرصتی بسیار مناسب برای انواع یادگیری های اجتماعی است و روند اجتماعی شدن در سال های کودکی از سرعت بیشتری برخوردار است. اسلام به عنوان دین کامل و اکمل، آیین الهی زندگی انسانهاست که از آموزه های آن می توان به عنوان منبعی ارزشمند و کارآمد برای استخراج و تبیین مفاهیم و روش های تربیت استفاده نمود. بر این اساس هدف این پژوهش تعیین «روش های تربیت اجتماعی بر اساس قرآن است. پس از تحقیق و جستجو در منابع موجود در مجموع شش روش برای تربیت اجتماعی کودک مورد بررسی و تبیین قرار گرفته است. در هر روش توصیه هایی برای والدین و مزایای استفاده از آن ذکر شده است.

کلید واژه: روش ها، تربیت اجتماعی، کودک، قرآن

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه الهیه ساوه

مقدمه

انسان اصالتاً موجودی است اجتماعی و جاذبه رشد کودک، پایه و اساس زندگی انسانی او را تشکیل می دهد. لازمه زندگی اجتماعی، آمادگی روانی، برخورداری از مهارت‌های اجتماعی، اعتماد به نفس و قدرت سازگاری اجتماعی است. از نظر اجتماع، مهمترین بعد شخصیت افراد، بعد اجتماعی شخصیت است و خانواده اساسی ترین بستر رشد شخصیت مطلوب کودک است. یکی از مهمترین و موثرترین دوران زندگی آدمی که در آن شخصیت فرد پایه ریزی شده و شکل می گیرد؛ دوران کودکی است. کودکان در سنیت پایین فقط به توجه و مراقبت جسمانی نیاز ندارند بلکه این توجه و تربیت باید همه ابعاد وجودی آنها را که شامل رشد اجتماعی، عاطفی، شخصیت و هوش است را در بر می گیرد. در این میان نقش پدر و مادر و معلم بسیار حیاتی است و کودک روابط اجتماعی را از این افراد می آموزد. روش های تربیتی یکی از مهمترین مباحث تربیت است که نقش مهمی در انتقال ارزش ها و نهادینه درن و اصلاح آنها دارد. از این رو به صورت گسترده در علوم تربیتی مطرح است. از قرآن کریم بیش از صد روش تربیتی قابل استنباط است که در برخی موارد با همدیگر مشترک و در برخی موارد متفاوتند. موضوع تعلیم و تربیت اجتماعی و روش های آن از دیرباز ذهن بشر را مورد توجه قرار داده و در تمام عصرهای گوناگون از اهمیت بالایی برخوردار بوده است به همین دلیل این موضوع مهم و اساسی مورد پژوهش قرار داده شد. حمایت شیوه درست فرزند پروری با رفتارها و اعمال محبت آمیز، مساعت و همیاری که والدین نسبت به فرزندان ابراز می کنند به این نکته اشاره دارد کودکان همه مسائل را از والدین دریافت می کنند و این منجر به سلامت پایدار قابل توجهی می شود حال این پژوهش بر آن است که به روش های تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن بپردازد.

بنابراین سوال اصلی این پژوهش این است که روش های تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن چیست؟

کتاب ها و مقالات ارزشمند متعددی در این زمینه نگاشته شده اما اثری که به طور خاص به این موضوع پرداخته باشد یافت نشده است. پژوهشگران دیگری برخی ابعاد موضوع مورد بحث را از منظرهای متفاوت بررسی نموده اند از جمله امید بیگی در پژوهش خود با عنوان «تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)» در سال ۸۶ به روش الگویی پرداخته. هادی دهانی و محمد یحیی آبادی در سال ۸۷ پژوهشی با عنوان «نگاهی نو به روش های تربیتی معلم بر تربیت اجتماعی کودک از منظر تعلیم اسلامی» فقط به طرح سه روش الگویی، تشویق و تنبیه پرداخته اند. در کتاب تعلیم و تربیت اسلامی نوشته علی شریعتمداری، نشر امیرکبیر، در سال ۶۷ تهران مباحث به صورت کلی ارائه شده. این پژوهش به طور خاص روش های تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن را مورد بررسی قرار می دهد.

همانطور که مستحضرم دغدغه اصلی والدین تربیت صحیح فرزندشان است تا علاوه بر رشد جسمی، رشد عقلی و اجتماعی او هم پرورش یابد تا در جامعه فرد مفیدی باشد پدر و مادر علاوه بر پرورش کودکان در مسائل اخلاقی و دینی و آموزشی، وظیفه آشنا ساختن فرزندان خود با روحیات اجتماعی را نیز عهده دار

هستند. به عبارت دیگر رسم درست زندگی کردن را به کودک خود بیاموزند تا فرزندشان در زندگی اجتماعی در ارتباط با انسان های گوناگون برخورد و سازش درستی داشته باشد. تربیت اجتماعی در آغاز باید در محیط خانه به تدریج پایه گذاری می شود کودکی که از اول خود را با شخصیت بداند و به تدریج مسئولیت هایی را بپذیرد زمینه های زندگی اجتماعی در او پرورش خواهد یافت. چنین کودکی از رفتن به مدرسه و محیط های اجتماعی ترس و وحشت نخواهد داشت و خود را با آن انطباق می دهد.

پس از کاوش در منابع دسته اول اطلاعات به دست آمده با روش توصیفی، کتابخانه ای با هدف ایجاد شناخت و آگاهی بخشی در راستای تعالی بخشی و سعادت جامعه در پاسخ به سوال چه روش هایی برای تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن بیان شده است را روشن می سازد.

مفهوم شناسی روش تربیتی

در مورد روش تربیتی تعریف های متعددی ارائه شده از جمله:

« روش تربیتی عبارت است از شیوه انتقال بینش ها و ارزش ها به متربی؛ روش های تربیتی بر اساس مبانی و اصول تربیتی و در راستای اهداف شکل می گیرد^۱. »

برخی دیگر گفته اند:

« مقصود از روش، راه و طریقه ای است که میان اصل و هدف امتداد دارد و عمل تربیتی را منظم می کند و به هدف می رساند^۲. »

برخی دیگر برآنند که: روش کار نشان می دهد که چگونه می توان از اصل یا اصول استفاده کرد و به اهداف تربیتی رسید روش کار وظایف عملی یک مربی را مشخص می کند تا شیوه کار را فراگیرد.

برخی دیگر نوشته اند که:

« روش به مجموعه شیوه ها و تدابیری گفته می شود که برای شناخت حقیقت و برکناری از لغزش ها به کار برده می شود^۳. »

روش های کاربردی تربیت اجتماعی کودک

۱- روش الگویی

^۱ رهنمایی، فلسفه تعلیم و تربیت، ص ۸۱-۸۲

^۲ هوشیار، اصول آموزش و پرورش، ص ۱۸

^۳ فرمehنی فراهانی، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، ص ۳۶۹

الگو در لغت به معنای نمونه آمده است^۱ یکی از روش های تربیتی، روش الگویی است که از آن با عناوین الگوسازی، اسوه سازی، ارائه اسوه ها، قدوه ها، اسوه پذیری و الگوگیری یاد می شود.^۲

انسان بر اساس فطرت خود عاشق کمال است و از نقص بیزار و همین عشق به کمال و انزجار نقص، آدمی را به الگوطلبی و الگوپذیری می کشاند. بنابراین روش الگویی، روش مطلوب فطرت آدمی در تربیت غاست و از موثرترین روش ها در تربیت اخلاقی، عاطفی و اجتماعی کودک شمرده می شود.

در این روش انسان نمونه ای عینی را مطلوب خویش قرار می دهد و به شبیه سازی دست می زند و تلاش می کند در همه امور خود را همانند الگوی مطلوب خویش سازد و گام در جای او نهد و شبیه او شود. البته هرچه نمونه ارائه شده از کمال بیشتر و جاذبه فراگیرتری بهره مند باشد، روش الگویی، روش مطلوب تر و از کارایی بیشتر برخوردار خواهد بود. بنابراین بهترین الگو، نمونه ای است تمام و کمال و انسانی کامل که الگوهای دیگر نیز باید آدمی را به غاین سمت هدایت نمایند^۳. قرآن کریم به دو شیوه مستقیم و

غیرمستقیم پیامبران را به عنوان الگوهای تام و کامل معرفی کرده است. در شیوه غیرمستقیم، داستان زندگی پیامبرانی مانند: ابراهیم (ع)، یوسف (ع)، موسی (ع)، را بیان فرموده و در شیوه مستقیم الگوهایی مانند: حضرت ابراهیم (ع) « قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءٌ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبْنَيْهِ لِأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ رَبَّنَا عَلَّيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ »^۴

برای شما مؤمنان بسیار پسندیده و نیکوست که به ابراهیم و اصحابش اقتدا کنید که آنها به قوم (مشرک) خود گفتند: ما از شما و بتهای شما که به جای خدا می پرستید به کلی بیزاریم، ما مخالف و منکر شما هستیم و همیشه میان ما و شما کینه و دشمنی خواهد بود تا وقتی که تنها به خدای یگانه ایمان آرید، الا آنکه ابراهیم به پدر (یعنی عموی) خود گفت: (اگر ایمان آری) من برای تو از خدا آمرزش می طلبم (که از شرک و عصیان گذشته تو درگذرد) و (هر گاه ایمان نیاوری) دیگر من بر نجات تو از (قهر و غضب) خدا هیچ کاری نتوانم کرد، بار الهی، ما بر تو توکل کردیم و رو به درگاه تو آوردیم و بازگشت تمام خلق به سوی توست.

حضرت محمد (ص) را به عنوان اسوه های نیک به مسلمانان معرفی کرده است:

« لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا »

^۱ عمید، فرهنگ لغت فارسی

^۲ رضانی و حیدری، روش های تربیت اجتماعی کودک بر اساس قرآن و نهج البلاغه، ص ۴

^۳ رضانی و حیدری، روش های تربیت اجتماعی کودک بر اساس قرآن و نهج البلاغه، ص ۴

^۴ ممتحنه: ۴

«البته شما را به رسول خدا (چه در صبر و مقاومت با دشمن و چه دیگر اوصاف و افعال نیکو) اقتدایی نیکوست، برای آن کس که به (ثواب) خدا و روز قیامت امیدوار باشد و یاد خدا بسیار کند.»^۱

در روایتی از حضرت علی (ع) نیز پیامبر اکرم (ص) نیز پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) را به عنوان الگو به مسلمانان معرفی کرده و مسلمانان را به پیروی از منش و رفتار فرا می خوانند:

*برای تو بنده است رسول خدا (ص) را مقتدا گردانی ... پس به پیامبر (ص) پاکیزه و پاک خود اقتدا کن که راه و رسمش سرمشقی است برای کسی که بخواهد تاسی جدید و انتسابی عالی است، برای کسی که بخواهد منتسب گردد و محبوبترین بندگان نزد خدا کسی است که رفتار پیامبر را سرمشق کند و به دنبال او رود.^۲

در قرآن کریم در کنار معرفی الگوهای کامل به افراد بشر، به نکته ی دیگری نیز توجه داشته است و آن داشتن بصیرت و دقت در انتخاب الگوهاست قرآن کریم کسانی را که در پیروی از دیگران با کوردلی به هر چه بیابند اقتدا می کنند نکوهش می کند و آنان را به بصیرت فرا می خواند:

« بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ »

(نه) بلکه [هیچ دلیلی بر حقانیت بت پرستی و شرک خود ندارند، بلکه دلگرمی آنان به آیینشان این است که] گفتند: ما پدرانمان را بر آیینی یافتیم و مسلماً ما هم با پیروی از آثارشان ره یافته ایم. (۲۲)

وَكَذَٰلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

(پیروی کورکورانه و جاهلانه مخصوص اینان نیست) و به همین گونه پیش از تو در هیچ شهری بیم دهنده ای نفرستادیم، مگر آنکه سران خوشگذران و مست و مغرورش گفتند: ما پدرانمان را بر آیینی یافتیم و ما هم حتماً به آثارشان اقتدا می کنیم. (۲۳)

قَالَ أَوْلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾^۳

(بیم دهنده) گفت: آیا هر چند من آیینی هدایت کننده تر از آیینی که پدرانتان را بر آن یافته اید، برایتان بیاورم؟ گفتند: ما به آیینی که به آن فرستاده شده اید، کافریم! (۲۴)

قرآن کریم عاقبت افرادی را که الگوهای نادرست را برای خود بر می گزینند این گونه بیان میکند:

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾

^۱ احزاب : ۲۱

^۲ نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰

^۳ زخرف : ۲۲ تا ۲۴

^۴ فرقان : ۲۷ و ۲۸

امام علی (ع) در نامه خود به فرماندار شهر مکه بحث تعلیم افراد را هم یادآور می شود:

« صبح و عصر برای رسیدگی به امور مردم بنشین، به کسانی که پرسشی دارند پاسخ ده و جاهدان را بیامرز و با دانشمندان مذاکره کن^۱».

هم چنین ایشان بر تعلیم فرزندان تاکید ویژه داشتند.

در سیره معصومان (ع) دوران کودکی و نوجوانی، دوران آموزش محسوب می شود و آموزش فرزندان در این دوران از وظایف والدین است. در روایتی از حضرت رسول اکرم (ص) نقل شده است:

« فرزند هفت سال - نخست زندگی - را باید بازی کند. در هفت سال - دوم - سواد خواندن و نوشتن را بیاموزد، رد هفت سال - سوم - به آموزش احکام حلال و حرام بپردازد^۲».

و در برخی روایات دیگر سال های آزادی و بازی کودک شش سال آمده است. که این اختلاف را می توان اختلاف در آمادگی افراد تعبیر کرد، زیرا افراد گوناگون استعداد های متفاوتی دارند. نکته ای که از این روایات می توان استفاده کرد این است که آموزش کودکان را باید برحسب تفاوت استعداد از شش یا هفت سالگی شروع کرد و آغاز آموزش، پیش از این سالها مناسب نیست و شاید زیان های آن پیش از فوایدش باشد. در سنین پیش از این کودک باید آزاد باشد و به بازی بپردازد، اگر چه از طریق بازی به طور غیر مستقیم آموزش می بیند، ولی این غیر از آموزش رسمی است که برای کودک مسئولیت می آورد و باید برای فراگیری آن تکالیفی را انجام داد.

نکته دیگری که می توان از این روایت به دست آورد این است که شش یا هفت سال تا هجده یا بیست و یک سالگی (یعنی هفت سال دوم و سوم) سالهایی است که برای آموزش و تربیت بسیار مناسب است زیرا بعد از این شاید، آموزش ها و تربیت ها، تأثیر شگرفی که در این سالها داشته اند را به دست ندهند.

امام صادق (ع) در این باره می فرماید:

« فرزندت را آزاد بگذار تا شش ساله شود، سپس تا شش ساله به او خواندن و نوشتن بیاموز و سپس هفت سال دیگر نیز بر آن بیفزایی و به تربیت او بپرداز، اگر تربیت پذیرفت، (چه خوب) وگرنه او را به حال خود رها کن^۳».

^۱ نهج البلاغه، نامه ۶۷

^۲ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۴

^۳ طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۳۳

مزایای روش تعلیم

- ۱- غزالی می گوید: «گر تعلیم نبود، مردم همچون چهار پایانی می زیستند، یعنی مردم در سایه تعلیم از مرحله حیوانی به مقام انسانی ارتقا می یابند».
- ۲- روش تعلیم می تواند قالب های مختلفی به خود بیگرد؛ والدین و مربیان می توانند این روش را در قالب داستان پردازی، گردش علمی، سخنرانی، بازی و ... به کار گیرند.
- ۳- کاربرد این روش نیازمند امکانات و مقدمه چینی نیست و با کمترین امکانات و به آسانی قابلیت کاربرد دارد.

۶- روش ادب ورزی

قرآن در اوج ادب است و از دیگران هم می خواهد که با ادب باشند هر چند که این مطلب صریحاً در قرآن نیامده است اما دستوراتی در مورد سخن گفتن با پیامبر (ص) و با مومنان داده است که مصادیق ادب است و مردم را با ادب تربیت می کند.

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ^۱ »

« ای اهل ایمان، فوق صوت پیغمبر صدا بلند مکنید و بر او فریاد بر مکشید چنانکه با یکدیگر بلند سخن می گوئید، که اعمال نیکتان (در اثر بی ادبی) محو و باطل شود و شما فهم نکنید. »

« وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ ^۲ »

« و (یاد آرید) هنگامی که از بنی اسرائیل عهد گرفتیم که جز خدای را نپرستید و نیکی کنید درباره پدر و مادر و خویشان و یتیمان و فقیران، و به زبان خوش با مردم تکلم کنید و نماز به پای دارید و زکات (مال خود) بدهید، پس شما عهد شکسته و روی گردانیدید جز چند نفری، و شما یید که از حکم خدا برگشتید »

^۱ حجرات: ۲

^۲ بقره: ۸۳

نتیجه گیری

هدف از این مقاله «استنباط روش هایی برای تربیت اجتماعی کودک از منظر قرآن» بود که با تحقیق و بررسی منابع موجود، در مجموع شش روش برای تربیت اجتماعی کودک برشمردم، که عبارت اند از: روش الگویی، روش تشویق، روش تنبیه، روش پیشگیری، روش تعلیم، روش ادب ورزی. برای هر یک از روش های مذکور استناداتی از قرآن آورده شد تا تبیین درست و دقیق تری از روش ها صورت گیرد. در پایان برای هر دو روش مزایا و پیشنهاداتی کاربردی برای استفاده مربیان به منظور بهره گیری در بعد اجتماعی تربیت کودک مطرح شد. مربیان و والدین در روش الگویی باید بکوشند تا با عمل خود کودکان را به راه صحیح رهنمون سازند. اعمالشان الگوی کودک قرار گیرد و ضمن معرفی الگوهای مناسب به کودکان آنان را از انتخاب الگوهای نامناسب بازدارند. روش تشویق و تنبیه دو روشی هستند که نه تنها برای کودکان بلکه برای افراد بزرگتر نیز قابلیت کاربرد دارند. اما کاربرد این روش ها برای کودکان موثرتر است. زیرا هدف از کاربرد اینها ماندگار کردن رفتارهای درست و یا حذف رفتارهای نادرست در کودکانی است که شخصیتشان در حال شکل گیری است کاربرد این دو روش در تربیت اجتماعی نیز می تواند مربیان و والدین را در جهت تقویت یا تضعیف رفتارها، عادات و خلقیت اجتماع پسند یا ضد اجتماع، در کودکان یاری دهد. در کنار روش های دیگر، کاربرد روش پیشگیری و کنترل در تربیت اجتماعی کودکان می تواند به والدین کمک بسیاری کند، از آنجایی که کودک استعداد بالایی برای پذیرش هر رفتار خوب و بد برخوردار است. و زدودن رفتار پذیرفته شده از ذهن و روان کودک به آسانی ممکن نیست، نقش این روش به عنوان یک ابزار مهم تربیت اجتماعی نمایانگر می گردد. کاربرد روش هایی مانند تشویق و تنبیه تا حدی میتواند رفتارهای نامناسب اجتماعی را که کودک فراگرفته است تضعیف کند اما به سختی می تواند به طور کامل آن را از وجود و ذهن کودک حذف کند. در روش تعلیم مربیان و والدین باید با نیازها و خواسته های کودک متناسب با ویژگی های رشد او آشنا باشند و رغبت ها و تمایلات کودک را در نظر بگیرند. در این زمینه باید از وسایل کمک آموزشی بهره گیرند و همکاری و فعالیت کودکان در این روش یادگیری آنها را تسریع می کند.

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- اناری نژاد، عباس، مقاله «تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه»، مجله تربیت اسلامی، ش ۴، ۱۳۸۶ ش
- ۴- بهشتی، احمد، اسلام و تربیت کودکان و ویرایشگر سعید بهشتی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۰ ش
- ۵- تمیمی آمدی، عبدالواحد، تصنیف غرر الحکم و دررالکلم، مترجم محمدعلی انصاری قمی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ش
- ۶- حجتی، محمدباقر، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷ ش
- ۷- حر عاملی محمد بن حسن، وسایل الشیعه، تهران: اسلامیه، چاپ ششم، ج ۱۵، ۱۳۶۷ ش
- ۸- حسینی زاده، علی، سیره تربیتی و پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱ ش
- ۹- رضایی، مهدیه، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۳ ش
- ۱۰- رضانی، فاطمه - حیدری، مسعود، روش های تربیت اجتماعی بر اساس قرآن و نهج البلاغه، پژوهش در برنامه ریز درسی ش ۶، سال نهم، ۱۳۹۱ ش
- ۱۱- رهنمایی، احمد، فلسفه تعلیم و تربیت، قم: انتشارات موسسه امام خمینی، ۱۳۸۷ ش
- ۱۲- زارعیان، حسن، مهارتهای تربیتی، تهران: موسسه فرهنگی آموزشی اشاره تربیتی، ۱۳۹۰ ش
- ۱۳- ستوده، امیر رضا، پابه پای آفتاب، تهران: نشر پنجره، ۱۳۸۷ ش
- ۱۴- سلطانی، مهدی وفانی، شیوه های تربیتی در پرتو نهج البلاغه، جمله کوثر، ش ۷۵
- ۱۵- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی، ۱۳۷۰ ش
- ۱۶- عمید، حسن، فرهنگ لغت فارسی، تهران: چاپخانه سپهر، ۱۳۵۹ ش
- ۱۷- عروسی حویزی، عبدالعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم: انتشارات اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق
- ۱۸- غرویان، محسن، تربیت فرزند با نشاط و سالم، تهران: موسسه فرهنگی و انتشاراتی یمین، ۱۳۸۷ ش
- ۱۹- فرمهبینی فراهانی، محسن، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، تهران: اسرار دانش، ۱۳۸۷ ش

۲۰- فلسفی، محمد تقی، الحدیث (روایات تربیتی از مکتب اهل بیت)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸ ش

۲۱- قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش

۲۲- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق

۲۳- معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: زرین، نگارستان کتاب، ۱۳۸۲ ش

۲۴- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش

۲۵- ملکوتی فر، ولی الله، تربیت در نهج البلاغه، سبزوار: امید مهر، ۱۳۸۸ ش

۲۶- هوشیار، محمدباقر، اصول آموزش و پرورش، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۳۱ ش